

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки

Кафедра правознавства

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ПАНАСЮК ОЛЕКСАНДР ІГОРОВИЧ

УДК 340.12 (477)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**Реалізація принципу верховенства права на сучасному
етапі державотворення**

081 «Право»

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Панасюк О. І.

Керівник роботи
Ляшенко Руслана Дмитрівна
кандидат юридичних наук,
доцент

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:
до захисту допущено

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2021 р.

Завідувач кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

_____
(підпис)

Р. Д. ЛЯШЕНКО

«__» _____ 2021 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Панасюк Олександр Ігорович
захистив кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____
(підпис)

Святогор Т. П.

АНОТАЦІЯ

Панасюк О. І. Реалізація принципу верховенства права на сучасному етапі державотворення. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. – Поліський національний університет, Житомир, 2021.

У кваліфікаційній роботі з'ясовано, що верховенство права це – універсальний принцип, необхідність загального забезпечення та дотримання якого визнана як на національному, так і на міжнародному рівні.

Встановлено, що єдиного варіанту тлумачення верховенства права не існує. Зміст верховенства права не обмежується Конституцією та законами. Його суть полягає в пануванні права в усіх сферах життя суспільства.

За допомогою принципу верховенства права забезпечуються невід'ємні права людини і громадянина.

Принцип верховенства права є фундаментальним у правоутворенні, правозастосуванні та державотворенні.

Ключові слова: верховенство права, верховенство закону, правоутворення, правосуддя, Європейський Суд з прав людини.

SUMMARY

Panasiuk O. I. Implementation of the principle of the rule of law at the present stage of state formation. – Manuscript qualification work.

Qualifying work for a master's degree in specialty 081 – Law. – Polissya National University, Zhytomyr, 2021.

The qualification work clarifies that the rule of law is a universal principle, the need for universal provision and observance of which is recognized both at the national and international levels.

It is established that there is no single interpretation of the rule of law. The content of the rule of law is not limited by the Constitution and laws. Its essence is the rule of law in all spheres of society.

The rule of law guarantees the inalienable rights of man and citizen.

The principle of the rule of law is fundamental in law-making, law enforcement and state-building.

Key words: rule of law, supremacy of the law, law-making, justice, European Court of Human Rights.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ	
1.1 Генезис уявлень про принцип верховенства права	9
1.2 Сутність принципу верховенства права в сучасній правовій доктрині	15
1.3 Розмежування принципів верховенства права та верховенства закону	18
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	22
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ	
2.1 Верховенство права у правотворенні	23
2.2 Принцип верховенства права в судочинстві	27
2.3 Проблематика верховенства права у сучасній правовій дійсності України	31
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	36
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Принцип верховенства права неухильно стає домінуючою організаційною моделлю сучасного міжнародного та національного законодавства.

Універсального визначення поняття «верховенство права» наразі немає. Науковці його визначають по-різному, а саме як: ідея, концепція, ідеал. Відмінність у поглядах на розуміння верховенства права обумовлена особливостями розвитку тієї чи іншої правової системи та його місцем у механізмі державотворення.

Аналіз становлення та можливість практичного втілення верховенства права є важливим з позиції вирішення сучасних юридичних, соціальних та політичних проблем. Наразі очевидно, що потрібен вихід на інший рівень щодо розуміння сутності верховенства права. Не доцільно зводити проблему верховенства права до діяльності органів влади, вищої юридичної сили закону. Корінні перетворення всієї правової системи, поділ влади теоретично і практично означають, що концепція верховенства права вимагає істотного перегляду. Відтак перед юридичною наукою постало завдання змінити систему поглядів на верховенство права, як якісно нову концепцію, що відповідає сучасним реаліям державотворення.

Проблема верховенства права ґрунтовно аналізувалася у працях: Д. Вовка, В. Журавського, І. Забокрицького, А. Зайця, М. Козюбри, А. Колодія, Т. Комарової, Д. Малишева, Р. Падалки, О. Петришина, С. Погребняка, П. Рабіновича, В. Сіренка, О. Скакун, Г. Тимченко, Ю. Тодики, Д. Філіпенка, Ю. Шемшученка, О. Юхимюк та ін.

Мета роботи полягає у здійсненні аналізу генезису концепції верховенства права в історико-теоретичних дослідженнях та проблематика її втілення на сучасному етапі в Україні.

Відповідно до мети, **завданнями** даного дослідження є:

- дослідити розвиток уявлень про принцип верховенства права;

- з'ясувати сутність принципу верховенства права в сучасній правовій доктрині;
- розмежувати принципи верховенства права та верховенства закону;
- визначити роль верховенства права у правотворенні;
- обґрунтувати необхідність втілення верховенства права при здійсненні правосуддя;
- виокремити проблеми реалізації верховенства права у сучасній правовій дійсності України.

Об'єктом дослідження є верховенство права як: принцип, концепція, доктрина, реальність та ідеал.

Предметом дослідження є реалізація принципу верховенства права на сучасному етапі державотворення.

Методи дослідження. Методологічна основа даного дослідження побудована на використанні діалектичного, історичного, аксіологічного, формально-юридичного, системно-структурного методів наукового пізнання правових явищ. Зокрема, діалектичний метод став основою для розкриття предмета та постановки завдань дослідження; історико-правовий метод дозволив проаналізувати генезис верховенства права у правовій доктрині; аксіологічний метод дозволив розкрити цінність верховенства права; формально-юридичний метод став основою для розмежування понять «верховенство права» та «верховенство закону»; системно-структурний метод став основою для аналізу законодавства та судової практики з даного питання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що результати даної роботи можна використовувати при викладанні дисциплін «Загальна теорія права», «Верховенство права», «Юридичне тлумачення» та у науково-дослідній роботі.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства Поліського національного університету та науково-практичних конференціях: міжнародній науково-практичній

конференції «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (Львів, 17–18 вересня 2021 р.); II Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Правова політика України: історія та сучасність» (Житомир, 8 жовтня 2021 року); міжнародній науково-практичній конференції «Механізми управління розвитком територій» (Житомир, 27-29 жовтня 2021 р.).

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, які містять шість підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (40 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

1.1 Генезис уявлень про принцип верховенства права

Ще з античних часів поняття «право» ототожнювалося з поняттям «справедливість» і трактувалося як дієвий засіб обмеження влади правителя. Право, за Аристотелем, є не тільки продуктом природного розвитку, але й вищою формою людського спілкування. Воно охоплює собою всі інші форми спілкування (родину, селища). У ньому останні досягають своєї кінцевої мети – «блага життя» – і завершення. У праві знаходить своє завершення і політична природа людини [1, с. 15]. Аристотель вважав що панівне становище закону мало перевагу над панівним становищем будь-якого громадянина і бачив в цьому те, що люди, які наділені владою будуть призначатися в ролі слуги народу та охоронця закону. На думку Платона, державна влада повинна була обмежуватись законом. Також він вважав що країни де закон підкорявся якійсь іншій владі, було недалеко до її краху, а коли закон є основним принципом влади, а влада є рабом закону, то в цій країні люди мали усі блага, якими боги осипали державу.

Таким чином, віра в те, що право і закон походять не від волі людини, дало поштовх формуванню принципу верховенства права. Думка про те, що закон можна редагувати або створювати здавалася майже зневажливою. Також вважалось що прийняття нового закону було неможливим, і вся законодавча діяльність або правова реформа, було нічим іншим, як відновлення старого закону, який до цього був спотворений.

Марк Тулій Цицерон наголошував, що: «...саме сумління людини може виступати основним гарантом існування правопорядку, а отже, і самого права, тобто справедливості, тобто всього правильного і чесного, тобто істинного і правдивого» [2, с. 12].

Якщо підсумувати здобутки з цього питання періоду Античності, то досить яскраво вираженою є ідея «справедливості» та заперечення необхідності наділяти усією повнотою влади лише одну особу. Однак їх погляди не змогли вплинути на подальший розвиток та зміну форм правління. Напевне, на той час лише одиниці цілком погоджувались з поглядами своїх сучасників-мислителів.

Перше нормативне оформлення принципу верховенства права в Середньовіччі було закріплене у Великій хартії вольності (1215 р.). Виділяючи головні здобутки хартії, можна виокремити встановлення панування права над усіма, в тому числі і над монархами, а також офіційна свобода кожної людини. Саме Magna Carta змогла стати тим засобом, котрий мав змогу протистояти свавілля тогочасних правителів. Не буде помилкою стверджувати, що в ті часи мало що могло суттєво обмежити владу короля, однак беручи до уваги постійний розвиток суспільства, прийняття цього акту стало логічним волевиявленням народу. Досить важливим є застосування примусу, згідно хартії, лише за рішенням суду, і в той же час відповідно до нормативно закріплених актів, що фактично виключає можливість прийняття вироку одноосібно лише на підставі досвіду чи певних суб'єктивних переконань.

Ще один вагомий внесок у розвиток верховенства права здійснив італійський філософ Фома Аквінський (1225-1274 р.). Його розподіл права на природне і позитивне, необхідність створення лише справедливих законів, а також вчення про «неправовий» закон допомогли зробити значний крок вперед. Фома ототожнював природне право з «велінням розуму», якому повинні були відповідати позитивні закони під егідою справедливості. Досить цікавою є думка мислителя стосовно «неправових» законів. «Несправедливість першого типу полягає у тому, що законодавець, приймаючи нормативний акт, перевищив свої повноваження або прийняв його з метою задоволення пласного блага, а не блага суспільства. У такому разі, на думку мислителя, особа вправі сама вирішувати, чи виконувати приписи такого закону... Несправедливість другого типу полягає у протиріччі вимог

природного закону та норми відповідного нормативного акта. У такому разі виконувати припис останнього є неприпустимим, оскільки як сам нормативний акт, так і його виконання є злочином» [3, с. 46]. Безперечно, принцип верховенства права покликаний долати такі «неправові» закони, однак не завжди природне право цілком задовольняється позитивними нормами, в чому і полягає міфічність «ідеалу» зверхності права.

Доктринальне розуміння верховенства права було започатковане у Новий час. Одним із найвидатніших представників цієї історичної епохи був Шарль-Луї Монтеск'є. Він зазначав: «Будь-яка людина, наділена владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямку, поки не досягне встановленої для неї межі» [4, с. 112]. А щоб забезпечити виконання цього принципу, вчений вказав на необхідність засобу «стримувань і противаг», тобто, розподілу влади на виконавчу, законодавчу і судову. В той час як термін «справедливість», на думку Монтеск'є, перебував ієрархічно вище, ніж будь-який з людських законів.

Ще один представник Нового часу, пов'язаний з зародженням доктрини верховенства права – Жан-Жак Руссо. Положення його робіт будуються на «домовленостях», «теорії суспільного договору» людини із державою, а також наділення кожного індивіда «природною справедливістю» [4, с. 112]. На його думку, якщо народ встановлює певні закони, то обов'язково повинен їх дотримуватись, в той же час бути єдиним їх джерелом. У цьому полягає суть тлумачення ним свободи. Цілком погодитись з Руссо дозволяє розуміння того, що навіть у статті 5 Конституції України чітко вказано: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» [5]. Звичайно, якщо населення зуміло піти на компроміс, виражений в легітимації певних норм, то дотримання цих норм є логічним продовженням попередньої дії.

Важливе доктринальне закріплення верховенства права мало місце у Договорах і Постановах Прав і вольностей Війська Запорізького, тобто, Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Н. Полонська-Василенко так охарактеризувала цю подію: «Ця конституція, в якій гармонійно поєднано

інтереси гетьманату, старшини як провідної верстви України та Запоріжжя як її військової сили, була в той же час маніфестом державної волі української нації перед цілим культурним світом...» [6, с. 11]. Цим принципом передбачалась заборона козацькій старшині зловживати своїм становищем та нехтувати правами нижчих за рангом козаків і простих селян. Дотримуватись верховенства права в першу чергу повинен був сам гетьман – символ правопорядку в державі. Перша в світі Конституція визначала державний статус України, її внутрішній устрій та міжнародне становище, а поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову бездоганно втілював принцип пропорційності [7, с. 192]. Безумовно, такий прогресивний на той час документ зробив значний вплив на верховенство права, підкресливши його значимість і необхідність.

Вперше термін «верховенства права» (англ. – rule of law) був використаний англійським вченим Дж. Гаррінгтоном у 1656 році, який вважав республіку «імперією законів, а не людей» (англ. - imperia of law, not of men) [8, с. 3].

Найбільш ґрунтовно цей принцип тлумачив британський професор сучасності Альберт Дайсі. У його праці «Вступ до вивчення конституційного права» 1988 року панування права (the rule of law), або верховенство права (the supremacy of law), є другим за значенням після верховенства парламенту [9, с. 119]. На думку А. Дайсі, верховенство представницького органу, як найголовнішого атрибуту демократії та, власне, демократичної держави, необхідно вважати першочерговим. Дві з трьох рис, які виділив вчений, покладені в основу принципу верховенства права, а саме: «По-перше, ніхто не може бути покараний інакше, ніж за порушення закону і при цьому сам закон повинен бути визначеним і орієнтованим на майбутнє для того, щоб направляти дії і угоди людей і не дозволяти карати їх шляхом застосування закону зі зворотною дією. Він вважав, що влада, заснована на свободі розсуду, буде призводити до свавілля. По-друге, жодна людина не повинна бути вище

закону і всі класи суспільства повинні підкорятися закону рівною мірою...» [2, с. 13].

Верховенство права було сформоване в умовах європейського культурно-правового простору і досягло кульмінації в епоху ліберально-демократичних революцій. Більшість учених вважають, що поняття «верховенство права» тотожне з поняттям «правова держава» і є не що інше, як англійський варіант даного поняття. Вперше термін «верховенство права» було введено англійським вченим Д. Гаррінгтоном у 1656 році. Проте термін «правова держава» був вжитий німецьким вченим Велькером вже в 1813 році. Але попри це, для принципу верховенства права і концепції правової держави можна відокремити спільні риси, а саме: протидія свавіллю, деспотії та тиранії; право є перешкодою свавіллю; обмеження щодо необґрунтованого втручання в сферу прав людини; обмеження влади. Попри наявність спільних рис, поняття «верховенство права» та «правова держава» не є ідентичними [8, с. 4-5].

Починаючи з ХХ ст. ідея верховенства права як основоположного принципу поширювалась у правових системах європейських держав. Сьогодні верховенство права є одним із основних принципів влади Ради Європи, ЄС та ОБСЄ і трактується як правовладдя (the rule of law). Як зазначено у доповіді Венеційської комісії «з плином часу сутність правовладдя в деяких країнах зазнала спотворення й стала рівнозначною концепціям: «здійснювання влади шляхом корисливого використання приписів права» (rule by law), або «здійснювання влади шляхом корисливого використання закону» (rule by the law), або ж навіть «зведення поняття “право” лише до писаних норм» (law by rules). Такі тлумачення уможливлювали авторитарні дії з боку органів влади та не відображають того значення, що його правовладдя має нині» [10, с.19].

У вітчизняній науці принцип верховенства права почали активно досліджувати починаючи з 1996 році після прийняття Конституції України, у статті 8 зазначено: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [5].

У рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 зазначено, що «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом» [11].

На думку С. Головатого, таку «позицію Конституційний Суд України побудував на ідеях, що не мають нічого спільного з науковою доктриною правовладдя (the rule of law) всіх часів та її сучасною реалізацією на практиці в рамках рішень Європейського Суду з людських прав і напрацьованих Венеційською Комісією досліджень» [12, с. 52-53].

Дискусійність наукових поглядів свідчить, що сучасний аналіз верховенства права визначає той факт, що концепція верховенства права має важливе значення для розвитку ідей правової держави й громадянського суспільства, це відображається у найважливіших правових актах і в правосвідомості суб'єктів правових відносин.

Слід погодитися з думкою М. І. Козюбри, що «принцип верховенства права може бути розкритим тільки за умови дотримання певних гносеологічних позицій щодо права: по-перше, повинно мати місце розрізнення права і закону; по-друге, право слід розглядати не як акт державної влади, а як соціальний феномен, пов'язаний з такими категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм; по-третє, право має розглядатися у нерозривній зв'язці з правами людини» [13, с. 163-164].

1.2 Сутність принципу верховенства права в сучасній правовій доктрині

Верховенство права саме по собі є невід'ємною складовою демократичного суспільства, і саме поняття верховенства права вимагає, щоб усі уповноважені суб'єкти ставилися до будь-якої людини з повагою до її гідності, дотримуючись принципу рівності, поваги до прав людини, а також щоб у кожного була можливість оскаржити будь-які рішення в незалежних та неупереджених судах. Сам судовий розгляд справ має бути справедливим. Таким чином, верховенство права орієнтоване на здійснення влади та відносини між особою та державою.

Верховенство права (англ. rule of law) – правова доктрина, згідно з якою ніхто не може бути вищим за закон, всі рівні перед законом. Верховенство закону передбачає, що всі підзаконні акти та акти правозастосування підпорядковуються і не суперечать закону. Згідно з природно-правовою концепцією верховенство права вимагає, щоб усі нормативно-правові акти і вся діяльність суб'єктів публічної влади була підпорядкована захисту честі, гідності, свободи та поваги до прав людини.

У сучасній правовій доктрині проводяться досить глибокі дослідження у цьому напрямку. Тож слід звернутися до наукових поглядів на розуміння принципу верховенства права.

О. Скакун зазначає, що «верховенство права – вищий принцип міжнародного права, показник демократизму, законності, захисту миру. Він має бути дієвим та реальним...» [14, с. 152-153]. Важко не погодитись з цим твердженням, адже закони приймаються особами, яким делеговано такі повноваження народом. Тобто, вони не суперечать реальним інтересам громадян, а лише узаконюють їх волю. І так як перед законом рівні всі, то і будь-які рішення приймаються колективно, не ставлячи чиєсь становище над становищем інших. Завдяки справедливим і грамотним законам, поступовий

розвиток, мир і демократія не піддаються сумнівам та є невід'ємною складовою панування права у суспільстві та державі.

П. Рабінович пропонує свій підхід, згідно з яким «верховенство права – це взаємозумовлене існування і взаємоузгоджена реалізація основоположних прав і обов'язків людських спільнот, об'єднань й усього суспільства» [14, с. 153]. Подібна дефініція також цілком справедлива, адже фундаментом цього принципу є невід'ємні права людини.

«Верховенство права» - багатогранне поняття, визначене М. Козюброю таким способом: «...багатоманітність граней, аспектів цього принципу не дозволяє висунути його в рамки будь-якої юридичної дефініції» [14, с. 153]. Це лише підтверджує думку, що єдиного визначення, яке би умістило всю повноту верховенства права, навряд-чи вдасться дійти.

Ознаки верховенства права: рівність перед законом; справедливість у застосуванні закону; поділ влади; рівна участь у прийнятті рішень; юридична визначеність; запобігання свавіллю; процесуальна та законодавча прозорість [14, с. 153].

Такий перелік ознак навіть не є вичерпним. З розвитком правосвідомості і правового суспільства, взаємовідносини в останньому все більш ускладнюються, потребують доповнення зазначеного принципу, вдосконалення його змісту.

Втіливши вищезазначені елементи (ознаки) принципу верховенства права, можна наблизитись до панування демократії, миру та справедливості. Окрім того, для визначення цього феномену існують певні підходи, скориставшись якими можна розширити розуміння принципу.

Наразі у вітчизняній правовій доктрині сформовано два підходи до розуміння принципу верховенства права: поелементний та інтегральний [15, с. 4].

Поелементний підхід передбачає розділення принципу верховенства права на два елементи: «право» і «верховенство», пояснюючи їх взаємодію і при цьому наголошуючи на кожному з них в контексті окремих феноменів. П.

Рабінович розподіляє концепції верховенства права, побудовані саме на засадах «поелементного» підходу, на чотири групи: природно-правові концепції, легістсько-позитивістські концепції, соціологічно-позитивістські концепції, комплексні (змішані) концепції [15, с. 5-7].

Природно-правові концепції обґрунтовують невід'ємність людських прав, відповідно право і закон не ототожнюються. Після проголошення принципу гуманізму людське життя стало найціннішим скарбом, а права людини потребували юридичного закріплення. Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 р.) закріпила невідчужувані права людини, що стало підґрунтям для поступового становлення правових держав, які ратифікували цей документ. Зокрема, Україна ратифікувала цю Декларацію 17 липня 1997 року, у свою чергу здійснивши важливий крок до панування права.

Легістсько-позитивістські концепції ґрунтуються на ототожненні права і закону. Верховенство закону не може переважати над верховенством права, оскільки друге поняття є набагато ширшим і змістовнішим. Не слід забувати, що право з'явилося задовго до появи закону і має природне походження, то того ж не залежить від волі суб'єкта, який здійснює правотворчу діяльність.

Соціологічно-позитивістські концепції – засновані на соціологічному праворозумінні, тобто такому, яке органічно пов'язує інтерпретацію права з певними соціальними явищами [15, с. 6]. Право нерозривно пов'язане з соціумом і розвивається динамічно у відповідності з суспільними відносинами.

Комплексні (змішані) концепції – поєднання природно-правової та легістсько-позитивістської концепції. На думку Д. Вовка, розуміння принципу верховенства права повинно поєднати природно-правовий та позитивістський підходи; під верховенством права розуміється основоположний принцип права, який діє у демократичній державі та є вираженням ідей панування права над державою і пріоритету природних прав людини в суспільстві, що знаходить свій прояв у верховенстві Конституції та правових законів [15, с. 7]. Власне, подібний підхід і застосовується у

сучасному тлумаченні цього принципу, гармонійно поєднуючи важливість законів і зверхність права.

«Інтегральний» підхід виключає можливість певного тлумачення верховенства права, при цьому наголошуючи на його складових «елементах» (аспекти, вимоги, властивості, прояви, риси) [15, с. 9]. Основу такого підходу заклав відомий професор Альберт Дайсі, виділивши основні положення принципу «the rule of law»: «верховенство права» означає рівність усіх членів суспільства перед законом, що виключає можливість звільнення посадових осіб держави від відповідальності за їх неправомірну діяльність [15, с. 9].

Отже, не варто зосереджуватись лише на визначенні поняття «верховенство права». Основним є чітке розуміння його елементів, способів реалізації та значення для правових систем сучасності. Адже важливість верховенства права проявляється у збереженні суспільних цінностей, основоположних прав і свобод будь-якого громадянина будь-якої країни світу та обмеженні влади, поділу її на судову, виконавчу і законодавчу, змушуючи цим діяти представників відповідної гілки виключно у порядку, встановленому законом. Принцип верховенства права є одним з найголовніших засад, на яких базується діяльність правової держави. Варто зауважити, що саме поняття «верховенство права» досить складне і багатогранне, тому єдиного варіанту тлумачення даного терміну не існує.

1.3 Розмежування принципів верховенства права та верховенства закону

Принцип верховенства права набуває самостійного значення, відмінного від традиційного для вітчизняної теорії і практики принципу верховенства закону, адже; право не ототожнюється із системою законодавства, принцип верховенства права може досягти свого призначення – набувати визначального значення у відносинах між усіма учасниками суспільного життя, насамперед між людиною і державною владою, тоді, коли право, як

ззначалося раніше, незалежно від можливої різноманітності його визначень, нерозривно пов'язується з людиною, її правами і свободами [16, с. 350].

Як зазначає Р.Д. Ляшенко, необхідно визнавати, що право має наддержавний характер. Праворозуміння визнає, що норми права є настільки ж обов'язковими для носіїв державної влади, як і для підлеглих громадян. Метою державної влади є реалізація права, а право зобов'язує діяти її таким чином, щоб забезпечити панування права у суспільстві [17, с. 188].

Цей принцип в перекладі означає «верховенство права в повній мірі» або «верховенство права над державою». Також у сучасному розумінні, принцип верховенства права часто співвідносять з поняттям «правова держава». Проблема зіставлення доктрин правової держави і верховенства права донедавна була практично недослідженою. Однією з причин були лінгвістичні труднощі і непорозуміння перекладу. У сьогоднішньому глобальному світі мовна точність міжнародного науково-практичного професійного спілкування та інтерпретації міжнародних документів набуває все більшої важливості [18, с.136-137].

Верховенства права тлумачиться насамперед як верховенство фундаментальних прав людини в теорії і судовій практиці, зокрема практиці конституційних судів багатьох європейських країн. На цій же позиції стоїть Європейський суд з прав людини. Та й чимало держав віддають пріоритет перед національними законами лише тим міжнародним договорам, які стосуються прав і свобод людини [16, с. 351].

Принцип верховенства права є більш загальним, ніж принцип верховенства закону. В структурі права відсутнє ієрархічне підпорядкування його норм. Їх реалізація виконується за допомогою їх втілення в закони та нормативно-правові акти, які є формою вираження права. Водночас верховенство закону має більш конкретний характер. Основними ознаками, що визначають чітке місце закону в системі нормативно-правових актів є: закон приймається лише в визначеному заздалегідь порядку. Найважливіші елементи процесу прийняття закону прописані в Конституції обов'язковими

умовами; закон регулює найтипівіші та основні суспільні відносини. Тому закон є головним інструментом в вирішенні найважливіших завданнях держави; закон займає більш панівне становище серед нормативно-правових актів, та має вищу юридичну силу. Вища юридична сила закону визначається, по-перше, в його пріоритетності у всій правовій системі, адже закон беззаперечний. Лише законодавчий орган влади може скасувати або змінити закон, але створення нового закону скасовує або змінює дію попереднього. По-друге, будь-які акти повинні підпорядковуватися закону, а в разі суперечності між законом і підзаконним актом, перевага належить закону. Принцип верховенства закону зобов'язує всіх посадових осіб, представників громадських організацій і громадян придержуватися Конституції та закону; принцип верховенства закону є відображенням верховенства та повновладдя представницьких органів влади.

Верховенство закону забезпечує приватну особисту та економічну свободу. Навіть недемократичний режим, який зневажає основні права людини, гарантує певну ступінь приватності і намагається дотримуватися своїх власних раніше встановлених норм, не змінюючи їх заднім числом [19, с. 35-39]

Отже, верховенство закону є одним із принципів правової держави, тому що цей принци забезпечує підпорядкованість нормативно-правових актів. Саме це сприяє формуванню принципу верховенства права в Україні. Адже саме принцип верховенства закону надає уряду легітимність та забезпечує його стабільність. Також верховенство закону є певним гарантом збереження держави, та надає змогу не покладатися на думку та рішення політичних лідерів. Крім того від верховенства закону слід відрізнити верховенство Конституції. Конституція – це Основний закон у державному і суспільному житті, усі нормативно-правові акти, зокрема закони, повинні прийматися на її основі та не суперечити їй. Даний принцип є складовою верховенства права. Можна говорити про те, що він допомагає ліквідувати хаос та свавілля у державі, в тому числі і з боку органів державної влади. Принцип забезпечує

межі дозволеного та забороненого для кожного, тому, дотримуючись його, можливо досягти реального демократичного суспільства, відносини у якому побудовані на засадах взаємної відповідальності та справедливості. Конституція у будь-якій країні займає провідне місце. Контролюючим органом за дотриманням верховенства Конституції в нашій країні виступає Конституційний суд України (далі - КСУ).

Зміст верховенства права не обмежується лише Конституцією та законами. Його суть полягає в пануванні права, а відтак рівності, свободи та справедливості в усіх сферах життя суспільства. Тобто, при вирішенні певних питань, важливих для суспільства, регулюванні правових відносин, сфери діяльності суб'єктів права слід повністю спиратися на право, а не на суб'єктивні інтереси влади, а іноді й на закони, адже вони можуть бути і неправовими. Як показує практика, КСУ досить часто посилаючись на принцип верховенства права, визнає закони такими, що не відповідають Конституції України. Як приклад, Рішення КСУ про визнання неконституційними окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України 20].

Отже, верховенство права забезпечує реальний захист та контроль за дотриманням невід'ємних прав людини і громадянина, а також втілення його у всі сфери діяльності органів публічної влади. Верховенство права визнається найголовнішою умовою для створення справжньої правової держави.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Сучасний аналіз верховенства права визначає той факт, що концепція верховенства права має важливе значення для розвитку правової і демократичної держави, та відображається у найважливіших правових актах і в правосвідомості суб'єктів правових відносин.

Принцип верховенства права є одним з найголовніших, на якому базується діяльність правової держави. Варто зауважити, що саме поняття «верховенство права» досить складне і багатогранне, тому єдиного варіанту тлумачення даного терміну не існує. Не варто зосереджуватись лише на визначенні поняття «верховенство права». Основним є чітке розуміння його елементів, способів реалізації та значення для правових систем сучасності. Адже важливість верховенства права проявляється у збереженні загальнолюдських цінностей, невід'ємних прав і свобод будь-якого громадянина будь-якої країни світу та обмеженні влади.

Верховенство права (англ. rule of law) – юридична доктрина, згідно з якою принцип рівності та справедливості є базовим при вирішенні спорів про право.

Зміст верховенства права не обмежується лише Конституцією та законами. Його суть полягає в пануванні права, а відтак рівності, свободи та справедливості в усіх сферах життя суспільства. Тобто, при вирішенні певних питань, важливих для суспільства, регулюванні правових відносин, сфери діяльності суб'єктів права слід повністю спиратися на право, а не на суб'єктивні інтереси влади, а іноді й на закони, адже вони можуть бути і неправовими. Як показує практика, КСУ досить часто посилаючись на принцип верховенства права, визнає закони такими, що не відповідають Конституції України.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ

2.1 Верховенство права у правотворенні

Конституційне проголошення принципу верховенства права вимагає проведення послідовної як теоретичної, так і практичної роботи щодо створення єдиних концептуальних умов розвитку держави та права. У зв'язку з цим значно збільшується роль і значення наукових розробок щодо природи та значення інститутів правоутворення, правотворчості та нормотворчості в контексті забезпечення верховенства права [21, с. 375].

Правотворчість у правовій державі може бути визначено у вузькому сенсі, як сукупність організаційних та процедурних дій державних органів та осіб, що мають відповідні повноваження, що здійснюється у встановленому порядку, забезпечує можливість обліку та оцінки всіх факторів (соціального, правового, економічного, морального плану), що визначають правовий характер нормативного правового акту [22, с. 8].

Правотворчість включає нормотворчість як процес. Нормотворчість - за формальними ознаками більш широке поняття, що включає всі види та засоби видання загальнообов'язкових правил відповідно уповноваженими суб'єктами. Правотворчість більш широке поняття за змістовними ознаками і тому не завжди збігається та вичерпується поняттям нормотворення [23, с. 69]. На разі дискусійною є думка, що нормотворчість це простий процес створення норм права. По суті, це суперечить загальновизнаному принципу, згідно з яким усі закони та підзаконні акти мають бути конституційними, поки що в передбаченому законом порядку офіційно не встановлено інше. Відповідно, правотворчість можна визначити як діяльність компетентних органів та осіб по реалізації однієї з головних функцій держави – створення та вдосконалення

правових норм (відтворення позитивного права), відповідно до встановлених процедур та з урахуванням суспільних потреб [22, с. 9].

На думку Р. Д. Ляшенко, «на стадії підготовки проектів нормативно-правових актів, правова аргументація є необхідною передумовою їх попереднього розгляду, обговорення та прийняття. Саме від достовірності та переконливості аргументів, заявлених на користь проекту нормативно-правового акту, залежить його прийняття для подальшого розгляду або відхилення. На стадії попереднього розгляду проекту нормативно-правового акта та його обговорення залучаються зацікавлені органи, організації, громадськість. Форми обговорення різні: парламентські слухання, наради за участю наукової громадськості і зацікавлених міністерств тощо. Найважливіші законопроекти можуть бути винесені на всенародне обговорення. Після урахування пропозицій і зауважень проект остаточно відпрацьовується і редагується» [24, с. 77].

На нашу думку, реалізація принципу верховенства права у правотворчому процесі відбувається через максимальне залучення громадськості до обговорення законопроектів.

В. С. Нерсесянц пропонує термін «правовстановлення», вважаючи, що право створюється не державою, її волею, а є духовною формою вираження сукупних підсумків складного соціально-історичного процесу суспільного життя людей. На наш погляд, правовстановлення, сутністю якого є прийняття норм є завершальною, самостійною стадією правотворчого процесу. Формування права включає виникнення, зародження процесу правотворчості. Правотворчість, у свою чергу, є діяльністю щодо створення правових норм компетентними органами від правотворчої ініціативи до введення в дію правових норм.

Реалізація принципу верховенства права у правоутворенні передбачає забезпечення при прийнятті нормативно-правових актів таких непорушних аксіом, серед яких: визначення меж втручання держави у життя особи, тобто, надання права кожній людині на приватну сферу життя; забезпечення

соціального захисту кожної особи, ліквідацію дискримінації за будь-якою ознакою; недопущення узурпації влади, що створює умови для ефективного регулювання різноманітних суспільно значущих відносин, тобто, кожен орган влади концентрується на конкретній галузі, що допомагає якісніше надавати правову допомогу; баланс між правами і обов'язками людини і громадянина тощо. Це забезпечить якісні умови існування не лише суспільства, але й держави в цілому.

Громадянське суспільство є необхідною умовою забезпечення взаємозв'язку та взаємоконтролю з державою, що здійснює свою діяльність на ідеях демократії. Без існування такого суспільства не можна говорити про забезпечення верховенства права. Рівень громадянського суспільства свідчить про рівень розвитку та функціонування держави. Структура громадянського суспільства складається з економічної, політичної, інформаційної, соціальної, соціокультурної та інших складових. Вони утворюють цілісну систему взаємовпливаючих елементів, адже кожен з них відіграє ключову роль у становленні та розвитку громадянського суспільства та забезпеченні верховенства права. Громадянське суспільство має багато завдань, які можливо вирішити лише за умови його існування. Воно дозволяє особам самовиражатись та реалізовувати особисті інтереси у правоутворенні, допомагає державі вирішувати проблеми у суспільстві, відіграє дуже важливу роль у недоторканості приватного життя кожної особистості, забезпечує дотримання основних прав і свобод людини і громадянина у будь-яких сферах суспільного і державного життя. Інституції громадянського суспільства врегульовують негативні реакції людей, зокрема протести, які без втручання цих інституцій виступали би руйнівною силою для суспільства та держави в цілому. Багато людей недооцінюють значення громадянського суспільства у державі, хоча, насправді, неможливо досягти високого рівня законодавства без волі громадянського суспільства.

Верховенство права обумовлює існування загального права, прецедентного права, обидва з яких є результатом правоутворення. Таким

чином, існує верховенство права без держави; і навіть, висловлюючись точніше, не потрібно, щоб держава монополізувала процес правоутворення. Однак, у той час як справжня сутність правової держави полягає у самопідпорядкуванні держави праву.

Зміст принципу верховенства права може бути краще з'ясовано через його стійкий безперервний зв'язок з його минулим: паралельне існування джерел права є необхідною умовою для створення дієвого конфлікту в рамках пари справедливість-влада. За межами законного вираження суверенної волі існує право, яке належить цій території, відстоює позитивну ідею справедливості, приділяє належну увагу свободам: це частина, яка формується через судові рішення, загальне право та міжнародні договори. З іншого боку, існує *gubernaculum*, який охоплює визначальні цілі та державну політику. Вища влада держави може застосовувати право лише у частині: тій, що перебуває у її суверенній владі. Якщо має існувати право, яке залишається у розпорядженні верховної влади, має існувати й інша сторона права, що знаходиться поза ним, і верховна влада зобов'язана таким чином брати його до уваги [24, с. 362].

Підсумовуючи, слід погодитися з думкою А. Нечипоренко, що право виступає гарантією соціальної свободи суспільства, рівності і свободи всіх людей. За допомогою принципу верховенства права забезпечуються невід'ємні права людини і громадянина на свободу, рівність, повагу до її честі та гідності. Відтак правоутворення має здійснюватися з неухильним дотриманням цієї умови, а метою власне нормотворчого процесу має бути забезпечення та захист невід'ємних прав громадян. Відповідність закону праву (або «панування правових законів») передбачає дотримання конституційної вимоги про правовий характер законів, які видаються, що означає відображення в законі невід'ємних прав людини в «повному обсязі», а також пряму дію такого закону. Звуження або обмеження прав людини у законі або нормативному акті тягнуть за собою його неправовий та неконституційний характер [21, с. 379].

2.2 Принцип верховенства права в судочинстві

Говорячи про принцип верховенства права в судочинстві слід наголосити, що рішення КСУ та Верховного Суду фактично підтверджують розмежування права та закону.

У ст. 8 Конституції України принцип верховенства права виражений саме в аспекті «верховенства права над законом» [14, с. 157]. Окрім того, згадана у рішенні Суду категорія «справедливість» також є елементом верховенства права, оскільки закон, на відміну від права, не завжди характеризується справедливим. «У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, у цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення» [25]. Стежити за досягненням справедливості в усіх її проявах – одне із завдань КСУ. М. Козюбра вважає, що справедливість реалізується шляхом встановлення зв'язку між верховенством права та невід'ємними, невідчужуваними правами людини [14, с. 158]. Дотримуючись цієї думки, поняття справедливості можливо певною мірою вивести зі становища суб'єктивного і тлумачити як таке, що не суперечить природнім правам людини.

Слід пам'ятати, що джерелами права є не лише закони, але й різні соціальні інструменти регулювання відносин, такі як моральні норми, традиції, релігійні норми, правові доктрини і т.д. Це значно розширює коло відносин, які підлягають регулюванню. Тепер посиляться лише на закони не залишається єдиним можливим варіантом, адже юридичну вагу мають як правові доктрини, так і прецеденти КСУ та Верховного Суду. Завдяки їх компетентності забезпечується реальне встановлення змісту норм права, обґрунтовується їх роль та значущість при застосуванні правових норм [27, с. 86].

При розгляді верховенства права у національній судовій системі, необхідно зазначити, що у частинах 1, 2, 3 статті 6 Кодексу адміністративного судочинства прямо передбачено наступне: «Суд при вирішенні справи

керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими соціальними цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. Звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [28]. З цього можна зробити висновок, що посягання на життя, здоров'я, права та свободу людини є найбільш тяжкими злочинами, водночас обмежувати свободу суб'єкта чи покласти на нього певні обов'язки судом неможливо без доведеної підстави. У випадку неправомірного рішення суду, воно може бути оскаржене у судах вищої інстанції, зокрема, у ЄСПЛ, рішення якого обов'язково виконуються у зв'язку з ратифікацією Україною у 1997 році Конвенції про захист прав людини. Окрім того, суд не може відмовити суб'єкту у розгляді справи.

Багатоманітність верховенства права виражається в єдності таких принципів, як: конституційність, законність, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою цінністю, гуманізм, невід'ємність і невідчужуваність прав і свобод людини та громадянина, рівність, справедливість, розумність, пропорційність, правова визначеність і впевненість, належна правова процедура, незалежність суду [1, с. 87]. Розвиток верховенства права відповідно до оновлення юридичної практики робить цю категорію динамічною і в той же час не дозволяє визначити її конкретну дефініцію.

Варто звернути увагу на такий прояв верховенства права, як демократію. Демократія тлумачиться як форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства шляхом референдумів, мітингів, демонстрацій, зборів тощо [29, с. 33]. Зокрема, здійснення народовладдя закріплене у ст. 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і

єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [5]; у ст. 38 Конституції України: «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [5]; у ст. 39 Конституції України: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування» [5]. Приміром, право на мирні зібрання та об'єднання закріплено у основоположних міжнародних документах з прав людини. Заборона діяльності об'єднань громадян, як і заборона мирних зібрань здійснюється лише в судовому порядку [30, с. 106-107]. При відсутності права у громадян здійснювати вищезазначені інструменти управління, неможливо говорити про демократичний режим і про верховенство права.

У Статуті Ради Європи, а саме в статті 3, зазначається, що: «Кожний член Ради Європи обов'язково має визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією...» [31, с. 55]. 31 жовтня 1995 р. Верховною Радою України було ухвалено Закон України про приєднання до Статуту Ради Європи. Тобто, приєднавшись до Статуту, Україна зобов'язана імплементувати в національне законодавство усі статті цього договору, зокрема і щодо верховенства права. На шляху до входження України у Європейський Союз, здійснення таких кроків необхідне, особливо якщо це сприятиме розвитку національного права і його верховенства в країні.

Також Україна співпрацює з Венеціанською Комісією для удосконалення національного законодавства у відповідності до європейських стандартів. За роки свого існування Венеціанська Комісія підготувала більш ніж 150 висновків та експертних оцінок щодо законопроектів та законів України [32]. Комісія є форумом, в ході якого країни можуть обмінюватися інформацією,

вчитися один у одного, обговорювати ідеї і проекти, пов'язані з конституційними питаннями. Венеціанська комісія є загальноновизнаним європейським та світовим консультативним юридичним органом. Особливого значення мають висновки Комісії з питань, які стосуються відповідності європейським стандартам проектів законодавчих актів або законів [33]. Отримавши висновок Венеціанської Комісії, або, як її ще називають, «Комісії за демократію через право», законодавець має змогу внести корективи до того чи іншого законопроекту з метою забезпечення панування верховенства права і захисту демократичного режиму.

Показником найвищого стандарту судової влади є діяльність Європейського суду з прав людини, з якою пов'язується сучасний етап розуміння категорії «правосуддя» та «верховенство права»; річ навіть не у компетенції та функціонуванні цієї установи, а у тому високому статусі, об'єктивній суспільній потребі і впливі на міжнародну спільноту, що доводить практика функціонування Суду [34, с. 203]. Як було зазначено вище, рішення ЄСПЛ діє в нашій країні у зв'язку з ратифікацією Україною 17 липня 1997 року Конвенції про захист прав людини. Це означає, що у випадку порушення прав громадян нашої чи будь-якої іншої країни, яка ратифікувала відповідний договір, є можливість досягти справедливості, звернувшись до Європейського суду з прав людини. Наявність можливості захистити свої конституційні права є ознакою правової держави.

За забезпеченням неухильного дотримання і виконання норм конвенції слідкує Європейський суд з прав людини. Конвенція надає право громадянину держави, у якій поширилась юрисдикція ЄСПЛ, звернутися до цього органу, якщо громадянин вважає, що його права було порушено й суд виніс несправедливе рішення [35]. Іноді виникають ситуації, що досягти справедливості неможливо у зв'язку з тими чи іншими проблемами, які виникають під час звернення до національних судів. Якщо місцеві суди не спроможні задовольнити потреби позивача, то це цілком може зробити ЄСПЛ,

який, на відміну від судів в певній країні, приймає незалежні від зовнішньої сили чи тиску рішення.

Верховенство права у судочинстві забезпечується незалежністю судової влади та самих суддів, адже від них залежить прийняття справедливих рішень, що є метою правосуддя. Довіра до суду обумовлена незалежністю суддів від усіх гілок державної влади, невтручанням суб'єктів владних повноважень у судову діяльність. Незалежна судова влада, здатна захищати права громадян, громадський порядок та забезпечувати справедливість, що є ключовою умовою розвитку верховенства права.

2.3 Проблематика верховенства права у сучасній правовій дійсності України

Демократія, справедливість, гарантія природних прав людини – саме такі елементи верховенства права повинні бути пріоритетом в Україні. Тема проблеми реалізації верховенства права є однією з найпринциповіших та найскладніших проблем в Україні. Вона все частіше стає предметом побудови нових методологічних концепцій, покликаних пояснити унікальну роль цього феномену, виявити його фундаментальні засади, філософське підґрунтя та ціннісне виправдання [36, с. 206-207]. Необ'єктивними стають спроби представити верховенство права з позиції цінності характеристики, коли його зміст не зводиться до системи принципів та правил, хай навіть найвищого рівня узагальненості та апріорності. Спроба поєднати в одне ціле аксіологічне та нормативне бачення верховенства права створює методологічну проблему нового рівня, вирішення якої можливе лише у площині сучасних інтегративних концепцій праворозуміння [36, с. 207].

Нагальною проблемою, яка в один момент може зруйнувати надбання України за її 30-річну історію незалежності – це недовіра до представницьких органів влади. Посилаючись на опитування, проведене фондом «Демократичні ініціативи» та Центром Разумкова з 3 по 9 липня 2020 року

в усіх регіонах України за винятком окупованих Росією територій, найчастіше громадяни України висловлювали довіру Збройним силам України (65% опитаних), церкві (63%), волонтерським організаціям (63%), Державній службі з надзвичайних ситуацій (53%), добровольчим батальйонам (53%), Державній прикордонній службі (52%), ЗМІ України (50%), Національній гвардії України (49%), громадським організаціям (47%) [37]. Проблема полягає у тому, що, громадяни не довіряють структурам, які гарантують мир та безпеку реальними діями як на передовій, так і в тилу, де захищаються права та свободи у соціальному, правовому чи будь-якому іншому напрямку, у тому числі і від сваволі держави.

Недовіра до влади та судових органів ставить під сумнів існування верховенства права за межами сторінок договорів та Конституції. Так, Верховній Раді не довіряють 75% респондентів, Кабінету Міністрів – 72%, Президенту – 49%; здається, що недовіра Президенту України не є критичною, якщо не брати до уваги її підвищення на 20% у порівнянні з 2019 роком. Судовій системі в цілому не довіряє майже 78% опитаних, що пояснюється її корумпованістю та недобросовісністю [37]. Підвищення довіри у громадян отримати вкрай складно. Для цього компетентним органам необхідно прикласти титанічні зусилля й волю до встановлення реального панування права [38, с. 255].

Аналогічними дослідженнями слід постійно привертати увагу наукової спільноти, політиків, юристів-практиків, у першу чергу суддів, прокурорів та усіх соціально-активних громадян [38, с. 255].

Верховенство права передбачає наявність прозорого, стабільного та ефективного законодавства, незалежних конституційних та судових органів, ефективне врядування на місцевому та загальнодержавному рівнях, кваліфіковану незалежну і ефективну судову владу, систему відповідальних правоохоронних органів, вільні засоби масової інформації [1, с. 111]. Напевне, зміниться не одне покоління, доки наближення до цього ідеалу стане більш істотним, ніж у даний момент. Недовіра до вищевказаних інститутів має

фактичне підґрунтя у вигляді колізійних норм права, прогалин у правовому регулюванні, долати які не завжди вдається через корумпованість правлячої верхівки, зловживання правом суб'єктами, які *de jure* повинні боротися з цим явищем. Подібні серйозні недоліки правової системи зменшують кількість соціально активних громадян, які розчаровуються подібним порядком речей, що врешті-решт призводить до правового нігілізму [38, с. 255].

Станом на 2020 рік, Україна посідає третє місце після Росії і Туреччини за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини [4]. Це може свідчити лише про недосконалість національних правових норм, відсутність повноти забезпечення принципу права. Як результат – неможливість вирішити конфлікт без звернення до найвищої судової інстанції. Сам механізм правового регулювання потребує значних змін та правок [38, с. 255].

Статистика звернень свідчить, що найчастіше українські громадяни звертаються до ЄСПЛ через: надмірну тривалість розгляду цивільних та кримінальних справ у судах; катування і нелюдські умови перебування у місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань; неефективність розслідування правоохоронними органами скарг на жорстоке поводження з боку представників державних органів; відсутність належної медичної допомоги особам, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення або в установах виконання покарань; неналежні умови тримання під вартою; порушення права на справедливий судовий розгляд; порушення права людини на свободу вираження поглядів та права на мирні зібрання порушення права на мирне володіння своїм майном тощо [39].

Проаналізувавши вищенаведену інформацію, виникають запитання: «Чи справді в Україні існує верховенство права? Що стає на заваді вирішення подібних ситуацій? Як не зневіритись у правовій реальності нашої країни?» Запитань багато, а конкретних відповідей все ще немає [38, с. 255].

Доцільно вказати на те, що після перебування у складі Радянського Союзу, в Україні наявна така проблема, як нестача демократичних традицій. Як наслідок – громадяни не мають змогу реалізовувати свої права та свободи,

які не отримали юридичного закріплення. [1, с. 116]. Звідси виникають прогалини, коректно вирішити які суд нижчої інстанції не має змоги. З'являються підстави для звернення до ЄСПЛ. Спільною роботою науковців та політиків, з наданням консультацій компетентними інститутами Євросоюзу, необхідно змінювати недосконалі положення в законодавстві і доповнювати їх іншими нагальними пунктами, щоб якомога більше відходити від статусу «пострадянської країни» та пристосовувати право до реалій сьогодення, використовуючи його властивість динамічності [38, с. 256].

Судочинство в Україні також потребує значних реформуваль, зокрема тому, що, здавалося б, незалежна гілка влади насправді не є такою. Згідно із соціологічними дослідженнями, близько 78% суддів визнають існування систематичного тиску на них. Окрім того, кількість скарг про протизаконні вироки та бездіяльність судів отримуються Секретаріатом Президента України дедалі частіше [40, с. 139].

У цій ситуації справді необхідними є наступні кроки: запровадження прозорого відбору суддів на конкурсній основі, у тому числі до судів вищого рівня; запровадження практики навчання кандидатів на посаду судді (теоретичні курси та стажування у суді) і суддів, вперше призначених на посаду, а також регулярні курси підвищення кваліфікації суддів; утворення постійно діючої Дисциплінарної комісії суддів для здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів місцевих та апеляційних судів. Залучення до складу цієї Комісії лише суддів у відставці; створення служби судових інспекторів для перевірки відомостей щодо невиконання суддями їхніх обов'язків; створення умов для надання якісної правової допомоги, у тому числі безкоштовної або за доступну плату для найбільш вразливих верств населення; створення законодавчих гарантій права на ефективне судочинство та на дотримання розумних строків судового провадження відповідно до вимог Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод [40, с. 139-140].

На допомогу національним правовим інститутам може прийти План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ, погоджений у грудні 2001 року [1, с. 33]. Основними аспектами, зазначеними у цьому документі, є реформування судової влади, боротьба з корупцією, співробітництво між органами влади та громадськими організаціями для кращого розуміння становища суспільства [38, с. 256].

Попри настання етапу активної демократизації, реформування судової системи, боротьби з корупцією та зловживанням права, доопрацювання та тлумачення існуючих правових актів і норм законодавства, на шляху до справжнього досягнення верховенства права ще досить багато перешкод. Необхідно більше уваги приділяти кваліфікаційній підготовці державних службовців, вихованню наступних поколінь з залученням фахівців як міжнародних, так і громадських організацій, зокрема шляхом проведення бесід у середніх та вищих закладах освіти. Долати проблему недотримання принципу верховенства права потрібно поступово і планово, роблячи фундаментальні і зважені кроки [38, с. 256-257].

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

У процесі правоутворення принцип верховенства права забезпечуються непорушністю невід'ємних прав людини, свободи, рівності. Відтак правоутворення має здійснюватися з неухильним дотриманням цієї умови. Панування правових законів обумовлює дотримання конституційної вимоги про правовий та справедливий характер нормативно-правових актів.

Верховенство права у судочинстві забезпечується незалежністю судової влади та самих суддів, адже від них залежить прийняття справедливих рішень, що є метою правосуддя. Довіра до суду обумовлена незалежністю суддів від усіх гілок державної влади, невторчанням суб'єктів владних повноважень у судову діяльність. Незалежна судова влада, здатна захищати права громадян, громадський порядок та забезпечувати справедливість, що є ключовою умовою розвитку верховенства права.

Важливим засадами втілення принципу верховенства права наразі є реформування судової влади, боротьба з корупцією, співробітництво між органами влади та громадськими організаціями для кращого розуміння становища суспільства [38, с. 256]. Попри настання етапу активної демократизації, реформування судової системи, боротьби з корупцією та зловживанням права, доопрацювання та тлумачення існуючих правових актів і норм законодавства, на шляху до справжнього досягнення верховенства права ще досить багато перешкод. Необхідно більше уваги приділяти кваліфікаційній підготовці державних службовців, вихованню наступних поколінь з залученням фахівців як міжнародних, так і громадських організацій, зокрема шляхом проведення бесід у середніх та вищих закладах освіти. Долати проблему недотримання принципу верховенства права потрібно поступово і планово, роблячи фундаментальні і зважені кроки [38, с. 256-257].

ВИСНОВКИ

1. Вперше термін «верховенство права» (англ. – rule of law) був використаний англійським вченим Дж. Гаррінгтоном у 1656 році, який вважав республіку «імперією законів, а не людей». Найбільш ґрунтовно цей принцип дослідив британський професор Альберт Дайсі. Вітчизняні науковці почали досліджувати принцип верховенства права після прийняття Конституції України та закріплення його у ст. 8.

2. Принцип верховенства є основою правової держави. Варто зауважити, що саме поняття «верховенство права» досить складне і багатогранне, тому єдиного варіанту тлумачення даного терміну не існує. Адже важливість верховенства права проявляється у збереженні суспільних цінностей, основоположних прав і свобод будь-якого громадянина та обмеженні влади. Верховенство права це – правова доктрина, згідно з якою ніхто не може бути вищим за закон, всі рівні перед законом.

3. Зміст верховенства права не обмежується лише Конституцією та законами. Його суть полягає в пануванні права, а відтак рівності, свободи та справедливості в усіх сферах життя суспільства. Тобто, при вирішенні певних питань, важливих для суспільства, регулюванні правових відносин слід повністю спиратися на право, а не на суб'єктивні інтереси влади, а іноді й на закони, адже вони можуть бути і неправовими. Як показує практика, КСУ досить часто посилаючись на принцип верховенства права, визнає закони такими, що не відповідають Конституції України.

4. Право виступає гарантією соціальної свободи суспільства. За допомогою принципу верховенства права забезпечуються невід'ємні права людини і громадянина. Відтак правоутворення має здійснюватися з неухильним дотриманням цієї умови. Реалізація принципу верховенства права у правотворчому процесі має відбуватися через максимальне залучення громадськості до обговорення законопроектів з метою контролю за: визначенням меж втручання держави у життя особи; забезпеченням

соціального захисту; недопущенням узурпації влади; балансом між правами і обов'язками людини і громадянина тощо. Це забезпечить якісні умови існування не лише суспільства, але й держави в цілому.

5. У роботі констатовано, що діяльність судової гілки влади в Україні відповідає складності нашого суспільства та динамізму його розвитку. Спокуса маніпулювання судами на користь поточної політичної боротьби сприяє зниженню авторитету правосуддя в очах громадян. Це означає, що протиріччя та конфлікти будуть вирішуватись за межами судів. Верховенство права у судочинстві забезпечується незалежністю судової влади та самих суддів, адже від них залежить прийняття справедливих рішень, що є метою правосуддя. Довіра до суду обумовлена незалежністю суддів від усіх гілок державної влади, невторчанням суб'єктів владних повноважень у судову діяльність. Незалежна судова влада, здатна захищати права громадян, громадський порядок та забезпечувати справедливість, що є ключовою умовою розвитку верховенства права.

6. Важливим засадами втілення принципу верховенства права наразі є реформа судової влади, боротьба з корупцією, співробітництво між органами влади та громадськими організаціями для кращого розуміння становища суспільства [38, с. 256]. Попри настання етапу активної демократизації, реформування судової системи, боротьби з корупцією та зловживанням права, доопрацювання та тлумачення існуючих правових актів і норм законодавства, на шляху до справжнього досягнення верховенства права ще досить багато перешкод. Необхідно більше уваги приділяти кваліфікаційній підготовці державних службовців, вихованню наступних поколінь з залученням фахівців як міжнародних, так і громадських організацій, зокрема шляхом проведення бесід у середніх та вищих закладах освіти. Долати проблему недотримання принципу верховенства права потрібно поступово і планово, роблячи фундаментальні і зважені кроки [38, с. 256-257].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Падалка Р. О. Верховенство права як основоположний принцип права: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2017. 195 с.
2. Матевосян А. А. Поняття принципу верховенства права на доктринальному рівні. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. №4. С. 10–15.
3. Фаст О. О. Внесок Фоми Аквінського у формування концепції верховенства права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Серія ПРАВО. Випуск 43, том 1. С. 44–47.
4. Терзі О. С., Заставська Л. Ю. Політико-правові погляди Ш. Монтеск'є. *Наука. Релігія. Суспільство*. Макіївський економіко-гуманітарний інститут. 2012. №4. С. 110–113.
5. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр> (дата звернення: 25.10.2021).
6. Андрушевський О. Б. Наукові підходи щодо вивчення Конституції Пилипа Орлика. *300 років Конституції Гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 14 травня 2010 р. Львів, 2010. С. 10–12.
7. Шульженко Ф. П., Андрусяк Т. Г. Історія політичних і правових вчень: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
8. Погребняк С. П. Історичні витоки верховенства права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. Випуск 15. С. 3–13.
9. Малишев Б. В. Принцип панування права (the rule of law) у праці Альберта Дайсі «Вступ до вивчення конституційного права». *Проблеми філософії права*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2008-2009. Том 6-7. С. 118–123.

- 10.Європейська комісія «За демократію через право». Доповідь. Верховенство права. *Право України*. 2019. № 11. С.14–38.
- 11.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № [15-пп/2004](#). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 25.10.2021).
- 12.Головатий С. «Верховенство права» не працює. *Право України*. 2019. № 11. С. 39–82.
- 13.Козюбра М. І. Верховенство права - основоположний принцип правової і політичної систем України. *Правова система України : історія, стан та перспективи*. У 5т. Х., 2008. С. 163–164.
- 14.Трихліб К. О. Верховенство права: сучасні інтерпретації. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2013. Серія «Юридичні науки». Т. 26. №2-1. Ч. 1. С. 152–163.
- 15.Луців О. М., Рабінович П. М. Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації. *Загальні проблеми правової науки*. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2012. №2. С. 3–16.
- 16.Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2016. 396 с.
- 17.Ляшенко Р.Д. Солідаризм: сутність та перспективи реалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С.187–190.
- 18.Кваша А. С. Правова держава і верховенство права в Україні: семантичні особливості та критерії оцінювання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. №1(49). С. 136–142.
- 19.Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Др'омін (заст. голов. ред.), Ю .П. Аленін [та

- ін.]; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса: Юрид. л-ра, 2012. Вип. 63. 600 с.
- 20.Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27.10.2020 № 13-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 25.10.2021).
21. Нечипоренко А. Нормотворча діяльність у правовій державі. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 375–381.
- 22.Костаки Г., Бутучя Е. Правотворчество и нормотворчество: сущность и соотношение понятий. *Закон и жизнь*. 2013. № 7 (259). С. 6–10.
- 23.Кайтаева Х. И. Проблема определения понятия правотворчества и его виды. *Образование и право*. 2010. №5. С. 55–71.
- 24.Ляшенко Р. Д. Правова аргументація у сфері правотворчості. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Научный журнал. Серия: Юридические науки. Том. 25 (65) № 2. Симферополь, 2012. С. 74–79.
- 25.The Legal State and the Rule of Law Doctrines in Modern World / Collection of articles. Edited by Valery D. Zorkin and Petr D. Barenboim – Publishers «LOOM» and «Justitsinform». Moscow, 2013. 560 p.
- 26.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України від 2 листопада 2004 року № 1-33/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 28.10.2021).
- 27.Гриневич Т. П., Панасюк О. І. Акти офіційного тлумачення як засіб встановлення змісту норм права. *Правова політика України: історія та*

- сучасність*: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Житомир, 8 жовтня 2021 року). Ж.: Житомирська політехніка, 2021 С. 84–87.
28. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2747-15#Text> (дата звернення: 28.10.2021).
29. Колодій А. М. Демократія, верховенство права та права людини у контексті європейської інтеграції України. *Повітряне і космічне право*. 2008. №2. С. 33–38.
30. Бабков А. В., Панасюк О. І. Міжнародно-правове регулювання права на свободу мирних зібрань та об'єднання. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–18 вересня 2021 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С.104–107.
31. Кархут О. Я. Принцип верховенства права у контексті євроінтеграції. *Економіка і право*. 2016. Серія 18. С. 51–57.
32. Україна та Венеціанська Комісія. Постійне представництво України при Раді Європи. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayina-ta-venecianska-komisiya> (дата звернення 02.11.2021).
33. Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська Комісія). Вища рада правосуддя. URL: <http://www.vru.gov.ua/international/14> (дата звернення 02.11.2021).
34. Тимченко Г. Практика Європейського суду з прав людини в аспекті реалізації принципу верховенства права. *Право України*. 2014. №5. С. 203–212.
35. Роль Європейського суду з прав людини у забезпеченні належного та ефективного механізму захисту прав людини в Україні. Сьомий апеляційний адміністративний суд. 2019. URL: <https://7aac.gov.ua/rol-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-zabezpechenni-nalezhnogo-ta->

- [efektivnogo-mexanizmu-zaxistu-prav-lyudini-v-ukraini/](#) (дата звернення: 29.10.2021).
- 36.Горобець К. Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. №2. С. 207–213.
- 37.Рівень довіри українців до влади перебуває у негативній площині – соціологи. *Високий замок*. 04.09.2020. URL: <https://wz.lviv.ua/news/419756-riven-doviry-ukraintsiv-do-vlady-perebuvaie-u-nehatyvnii-ploshchyni-sotsiolohy> (дата звернення 13.09.2021).
- 38.Панасюк О. І., Гриневич Т. П. Проблематика верховенства права у сучасній правовій дійсності України. *Механізми управління розвитком територій*: зб. наукових праць у 2 ч. Ч. 1. Житомир: Поліський національний університет, 2021. С. 254–257.
- 39.Костянтинова Н. 95% скарг до ЄСПЛ від українців стосуються невиконання судових рішень – Захаров. *Радіо Свобода*. 22.11.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/devianosto-piat-vidsotkiv-skarg-do-yevrosudu-vid-ukraintsiv-stosuyutsia-nevykonannia-sudovyh-rishen/30962110.html> (дата звернення 13.09.2021).
- 40.Філіпенко Д. О. Особливості реалізації принципу верховенства права в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2009. Вип. 87. Ч. 2. С. 135–142.